

НЕДОУМИЦЕ У ПИСАЊУ ИЈЕКАВСКИХ РЕФЛЕКСА ЈАТА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ¹

Већ одавно је потврђено да је глас *ja̯i̯* уопште најсложеније питање које се кроз историју појавило у језику. У овом раду анализирају се неки континуанти *ja̯i̯a* у ијекавској књижевној варијанти српског језика који стварају потешкоће у писању не само ученицима него и онима који се активно баве проучавањем српског језика, а број таквих континуаната изузетно је велик. Циљ рада је да се укаже на недоследности у нормирању, непотребне дублете, те поједина правописна рјешења која не наилазе на пријем у свакодневној употреби. На крају, дају се неке препоруке за евентуалне измјене у постојећој нормативној литератури.

Кључне ријечи: ијекавски рефлекси *ja̯i̯a*, екавски рефлекси *ja̯i̯a*, икавски рефлекси *ja̯i̯a*, ијекавски изговор и писање.

1 Уводне напомене. Проф. Белић у својој историји језика устврдио је да је питање гласа *ja̯i̯* најсложеније у историји нашег језика (1999: 80). Да је у праву, показало се то у свим лингвистичким огледима гдје је тема био глас *ja̯i̯*, како у оним дијахроним тако и синхроним.

На основу дугогодишњег сагледавања проблема гласа *ja̯i̯* у ијекавској књижевној варијанти, на овом мјесту жели се указати на увијек горући проблем у стандардном српском језику – писање ијекавицама. Намјера је била да се на основу једног броја примјера из литературе која је данас актуелна на просторима гдје се употребљава ијекавска варијанта српског књижевног језика скрене пажња на неке ијекавске рефлексе *ja̯i̯a* који су се у пракси показали као правописне недоумице, а у првом реду то су различите врсте дублетних рјешења. На крају, дају се и неки приједлози за евентуална поједностављења у српској нормативној литератури. Наравно, ова тема овдје се ни изблиза не може исцрпити из простог разлога што је број ијекавских облика у српском језику преко пет хиљада, а број недоумица у писању и те како велик, те ће оно што слиједи бити презентација само неке врсте узорка на основу којег ће се дјели-

* kozomara.dragomir@yahoo.com

¹ Рад са сличним садржајем изложен је на Међународној научној конференцији „Паисиеви четения“, одржаној у Пловдиву 29–31. октобра 2015. године.

мично стећи увид у конфузно стање у ијекавској књижевној норми и апел нормативистима на њено додатно сређивање.

2. Опсежнијих правописних приручника који се искључиво баве ијекавским рефlekсима *јаша* – у српској ортографији није било много. Помена вриједна су три таква дјела: *Правойисна љравила ијекавских љласовних облика* (Вуковић 1955), *Речник (и)јекавизама српској језика* (Остојић, Вуличић 2000) и *Како се љише* (Телебак 2010), гдје аутори на врло исцрпан и систематичан начин доносе своја запажања и коментаре о ијекавизмима и на крају све то поткрепљују обимним рјечником.

Из поменути три рада и недавно објављеног, ијекавизираниог *Правойиса српској језика* Матице српске (Правопис 2014), *Правойисној речника српској језика* (Шипка 2010), те, некад заједничког, *Правойиса српскохрватској књижевној језика* (Правопис 1960) издвојен је мањи број јатизама који су карактеристични по том што онима који пишу на српском језику представљају различите врсте недоумица. Приликом одабира појединих ијекавских облика у већини случајева није навођен извор из простог разлога што су подударности у свим приручницима веома велике, а крајњи циљ рада јесте да се укаже на опште стање, а не на ситније појединости и понека различита рјешења. Осим тога, сви наведени примјери у литератури су сложени по азбучном реду, те их је читаоцу увијек лако пронаћи.

3. Грађа. Издвојени примјери којима желимо да предочимо опште стање какво налазимо приликом писања ијекавских облика подијељени су у двије групе.

3.1. У прву групу сврстане су неке недоумице и омашке које се јављају у писању код ученика, па чак и оних најбољих.

Осим грешака као што су: *замјениљи, обавјестиљи, оцјениљи, љриљовјетљка, увјек* и сл., које се дешавају због неразликовања квантитета вокала, код оних који имају нешто истанчанији слух и ослањају се на правило да се према екавском дугом *е* пише *ије* – могу се наћи омашке типа: *видијевши, вијерник, недијелни, сијенка* и др.

Недоумице и грешке јављају се и тамо гдје се у ијекавској варијанти јављају фонетски екавизми као што су: *брљељови, вреднољаљи, сљрљелица, црљељови* и сл., па се могу срести нестандардни ликови: *брљељови, врљеднољаљи, сљрљелица, црљељови* итд.

Присутне су и грешке типа *видљео, хљљељо* и сл., које у књижевној варијанти гласе *видио, хљљио* и др.

Понекад се могу срести и дисимилационим путем формирани ека-визми: *недеља, недељно, њонедељак, њоследњи, следећи* и сл.

3.2. С друге стране, и они који се активно баве изучавањем српског језика често ће се наћи у недоумици да ли је правилан један или други облик или су исправни и један и други или, на крају, није правилан ни један ни други. Тако, на примјер, уз парове који имају разликовну функцију типа: *бијељети, зелењети, њлавјети, њоскујети, црвењети* итд., са значењем ‘постајати такав’, те: *бијелићи, зеленићи, њлавити, њоскуити, црвенићи* и сл., са значењем ‘чинити нешто таквим’, недоумице представљају они облици који немају диференцијално обиљежје. Три су скупине таквих рефлекса:

а) они који се употребљавају само са *је* и има их највише: *бјесњети, блиједјети, водњети, врвјети, њладњети, њлувјети, њлујјети, њрмјети, њудјети, заблудјети, зарудјети, засврбјети, засмрдјети, застњидјети, застњудјети, застњрудњети, зацвиљети, зацијељети, кијјети, коњјети, миљјети, ожедњети, окоњјети, охладњети, њламњјети, сврбјети, смрдјети, стјријјети се, стјудјети, стрејјјети, усмрдјети се, штедјети* итд.;

б) они који имају само *и*: *њрбавити, дрвенићи, задоцнити, измршавити, ослабити, истјуити, њабавити, њлесавити, њмршавити, слабити* и др.;

в) напоредни облици: *вриједити/вриједјети, завриједити/завриједјети, заслабити/заслабјети, изаждити/изаждјети, мрзити/мрзјети, нијемити/нијемјети* (али само *обнијемјети* – Телебак 2010: 117), *сједити/сједјети, стјрулити/стјруљети, хлајити/хлајјети, цијелити/цијељети* и сл.

Даље. Основно правило у ијекавском изговору и писању да се према екавском дугом *е* пише и изговара *ије*, а према екавском кратком *е* да се пише рефлекс *је* (нпр. *дијете – дјеца*), ремете случајеви гдје је дошло до секундарног дужења вокала, у којима се према екавском дугом *е* не пише *ије* него рефлекс *је*, нпр.: *видјевши, вјерник, намјештање, њомјерање, сјенка* и сл. У ијекавској изговорној варијанти у нормираним ликовима као што су: *безбједности, вјесник, краснорјечје, наслеђе, корјечак* и др. у изговору се углавном чује дуго *е*, а као књижевни ликови остављени су они са *је* иако у тим формама није долазило до секундарног дужења вокала, те је и то једна од недоумица у писању и веома честа правописна грешка, на шта је и поодавно скренута пажња (Шипка 1975: 184).

Стандардни екавски облици у ијекавској књижевној варијанти који се јављају кад се кратко *је* нађе иза сугласничке скупине која се заврша-

ва сонантом *р* (*бреџови*, *црејџови*²... и сл.) нису прописани у твореницама у којима *рје* стоји на почетку другог дијела (*разрјеђивати*, *иријиврјечити* и др.), али су дозвољени дублети *разређивање/разрјеђивање*, *разрешавање/разрјешавање*.

Правописно правило да се фонетски икавски књижевни облици јављају кад се у положају иза кратког *је* нађе вокал *о* < *л* или сугласници *ј* и *љ* (нпр.: *видио*, *волио*, *смијати се*, *биље* и др.), оптерећено је како изузетима (*недјеља*, *ионедјељак*, *кудјеља* и др.), тако и дублетима. Нпр., у Правопису 2014 на стр. 27 налазимо: „Признају се двојства у ијек. облицима радног глаг. придјева: *сио* и *сјео*, *дио* и *дјео*, *срио* и *срео*, а тако и од сложених глагола – *задио* и *задјео*, *засио* и *засјео*, *ијресрио* и *ијресрео* итд.”

Оптерећења и недоумице који је од понуђених облика бољи представља низ дублета као што су: *блиједојлав/бљедојлав*, *блиједоцрвен/бљедоцрвен*, *блијесак/бљесак*, *блијешташти/бљешташти*, *вијекови/вјекови*, *вододијелница/вододјелница*, *кријешташти/крешташти*, *кукурикашти/кукуријекашти*, *мјезимац/мезимац*, *одблијесак/одбљесак*, *иослијејодне/иосљејодне*, *иослијерашти/иосљерашти*, *ијросијед/ијросјед*, *ријечца/рјечца*, *умијење/умјење*, *услијед/услјед*, *цвијешњак/цвјешњак*;

ијредлој/ијриједлој, *ијревара/ијријевара*, *ијрећи/ијријећи*, *ијрејор/ијријејор*, *ијрестшо/ијријестшо*, *самоијрејор/самоијријејор*;

цио/цијел; *ијредио/ијредјел* итд.

Нормирани облици *бесијрејекоран*, *бесијење*, *вриједносни*, *дјељеник*, *зайовједни*, *иријовједни*, *цијелост*, *у цијелост*... (али *вјероисповиједни* – Телебак 2010: 36) у највећем броју случајева не подударaju се са изговорном варијантом говорника источнохерцеговачког дијалекта, те су и код најпозванијих честе грешке типа: *бесијрејекоран*, *бесијење*, *вредносни*, *дијељеник*, *зайовиједни*, *иријовиједни*, *ијелост*, *у ијелост* и сл.

За кориснике правописне литературе недоумице често праве и различите препоруке појединих аутора. Тако, на примјер, Правопис 2014 као двојства наводи: *дводијелни/дводјелни*, *дијелови/дјелови*, *Нијемац/Њемац*, *осмјехнушти се/осмијехнушти се*, *иодсмјехнушти се/иодсмијехнушти се*, *сјео/сио*, *сњежан/снијежан* и др., а у Телебак 2010 само је: *Нијемац*, *осмјехнушти се*, *иодсмјехнушти се*, *сјео*, *сњежан*. Или: Правопис 2014 биљежи *редослијед/редослјед*, Телебак 2010 само *редослијед*, а Остојић, Вујичић 2000 *редослјед* и *редослед*. И тако даље и тако даље.

² Код Остојића и Вујичића уједначено је писање у правцу *е* у свим случајевима гдје се испред кратког *је* нашао глас *р* (*речник*, *решење*...).

4. УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА. Овакве спорне јатизме могуће је наводити унедоглед. Из овдје наведеног малог броја примјера, који указују на какве проблеме приликом писања неког текста наилазе ијекавски говорници српског језика и на основу прилика какве владају у пракси, то јест у конкретној примјени правила о ијекавским облицима – може се дати општи закључак да је занемарив број оних који се могу сматрати писменим ако је критеријум за оцјену познавање ијекавских рефлекса *јаша*. Та спознаја упућује на још један закључак, а то је да постојећу норму треба додатно кориговати.

Према нашем мишљењу, првенствено треба смањити број дублета према општем стању у свакодневном говору (нпр. *мезимац*, не *мјезимац*; *услед*, не *услијед*; *мрзџи*, не *мрзјџи*; *хлайџи*, не *хлайјџи* и сл.

Друго, тамо гдје је то могуће потребно је прописати само оне облике који се уклапају у нека основна правила. Нпр. прихватити као стандардне само ликове *бдјење* и *хџијење*, а не (што се може наћи у неким приручницима) проглашавати правилним и ликове *бдијење* и *хџијење*. Исто тако, норму не треба оптерећивати проглашавањем дублетних форми типа *разрјеђивање/ разрѣивање, разрјешење/ разрешење*.

На крају, а то је по нашем мишљењу најбитније, у свим будућим ортографским радовима који се тичу ијекавске норме српског језика посебно мјесто треба да заузима реалност у говорним приликама које владају у Републици Српској, а првенствено у њеном западном дијелу. Наиме, то је простор на којем данас живи највећи број српског ијекавског становништва, а уједно и простор чије је говорно стање, нажалост, недовољно узимано у обзир у досадашњој нормативистици. Засигурно ће се на тај начин у доброј мјери смањити број недоумица и грешака које се јављају приликом писања ијекавских рефлекса *јаша*.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1999: Александар Белић. *Историја српског језика* (Фонетика, Речи са деklinацијом, Речи са конјугацијом). Изабрана дела Александра Белића. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Остојић, Вуличић 2000: Бранислав Остојић, Драгомир Вујичић. *Речник (и)јекавицама српског језика*. Подгорица: ЦИД.
- Правопис 1960: *Правопис српскохрватског књижевног језика*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.

ПРАВОПИС 2014: *Правойис српскоїа језика* (Митар Пешикан – Јован Јерковић – Мато Пижурица). Редакција измијењеног и допуњеног издања: Мато Пижурица – Милорад Дешић – Бранислав Остојић – Живојин Станојчић. Нови Сад: Матица српска.

ТЕЛЕБАК 2010: Милорад Телебак. *Како се пише – љравила писања ијекавских облика ријечи*. Лакташи: Графомарк.

ШИПКА 1975: Милан Шипка. *Језички савјетник*. Сарајево: Свјетлост.

ШИПКА 2010: Милан Шипка. *Правойисни речник српскої језика са љраво-љисно-љрамайљичким саветљником*. Нови Сад: Прометеј.

Dragomir Kozomara

DILEMMAS IN WRITING OF IJEKAVIAN REFLEXES OF YAT IN THE SERBIAN LANGUAGE

This paper analyses the continuants of the *Yat* in the Ijekavian standard dialect of the Serbian language which present difficulties in writing not only to laypersons but also to those who have actively been engaged in the study of the Serbian language. The aim of the paper is to point out the inconsistencies in the process of standardisation, the unnecessary doublets, as well as some solutions which are not adopted in everyday or periodical usage. At the end, there are some recommendations for possible changes in the present literature given.

Keywords: Ijekavian reflexes of the *Yat*, Ekavian reflexes of the *Yat*, Ikavian reflexes of the *Yat*, Ijekavian pronunciation and spelling.